

Συνέχειες, ασυνέχειες και ρήξεις της ελληνικής πεζογραφίας στον ημερήσιο τύπο: Ο ελληνικός λογοτεχνικός πεζός λόγος στην εφημερίδα το *Άστυ*, 1891-1900.

Λεάνδρος Φωτεινιάς*

«...μεγάλο μέρος των πολιτισμικών ζυμώσεων γύρω στα 1880 πέρασε στον περιοδικό τύπο...»

R. Beaton

Η εφημερίδα, το *Άστυ* αποτέλεσε μια σημαντική στέγη για τους Έλληνες λογοτέχνες στα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Στους κόλπους της εφημερίδας σε καθημερινή βάση συναντάται η ελληνική και ξένη λογοτεχνία μέσα από διάφορες ειδολογικές μορφές, την ποίηση, την πεζογραφία και την κριτική. Η παρούσα έρευνα αφορά στον ελληνικό λογοτεχνικό πεζό λόγο της δεκαετίας 1891-1900 στην εφημερίδα το *Άστυ*. Η μελέτη των κειμένων της εφημερίδας έφερε στο φως νέες πληροφορίες για την ελληνική πεζογραφία της δύσης του 19ου αιώνα.

Τα κείμενα που αποθησαυρίστηκαν δείχνουν ότι η δημοσίευση ενός λογοτεχνήματος στην εφημερίδα δεν σηματοδοτεί μόνο την εκκίνηση της ζωής του έργου, αλλά δίνει την ευκαιρία για την καταγραφή της συνέχειας του μέσα από τη σύγκριση με τις μεταγενέστερες αναδημοσιεύσεις του ίδιου έργου. Οι λογοτέχνες χρησιμοποιούν το βήμα της εφημερίδας ως ένα χώρο «πρώτης δοκιμής». Η δημοσίευση είναι μία αναμέτρηση με κοινό και κριτικούς. Η πρώτη αυτή δοκιμή κάποιες φορές σε μια δεύτερη επεξεργασία του κειμένου, η οποία γίνεται φανερή σε επόμενες δημοσιεύσεις ή αυτόνομες εκδόσεις του έργου.

Ένα πρώτο δείγμα μιας «πρώτης δοκιμής» αποτελεί «Το παραμύθι της κοκκαλιάρας» του Α. Εφταλιώτη, που δημοσιεύεται στην επιφυλλίδα της εφημερίδας το *Άστυ* στις 16 Σεπτεμβρίου του 1900. Το ίδιο κείμενο συναντάται δημοσιευμένο και στις 4 Απριλίου 1910 στον *Νουμά*, αλλά αυτή τη φορά έχει υποστεί υφολογικές αλλαγές και διόρθωση κάποιων λαθών. Ο κορμός του διηγήματος και η υπόθεση παραμένουν ως έχουν, αλλά μόνο μικρές αλλαγές εντοπίζονται στην επιλογή του λεξιλογίου και της σύνταξης. Παραδείγματος χάρη, το ρήμα «τηράς» αντικαθίσταται από το ρήμα «θωρής», η φράση «τρυφερά εκείν' αγγελούδια» γίνεται «τρυφερά εκείνα τ' αγγελούδια», ενώ μια παρενθετική πρόταση εντάσσεται στο σώμα του διηγήματος.

* Ο Λεάνδρος Φωτεινιάς είναι απόφοιτος του Μ.Ν.Ε.Σ. της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης και κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος της Νεοελληνικής Φιλολογίας του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης. Το 2014 ολοκληρώνει το μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Πανεπιστημίου του Leiden της Ολλανδίας στον τομέα της Θεωρητικής Γλωσσολογίας.

Ανάλογη περίπτωση είναι και το διήγημα του Γρ. Ξενόπουλου, «η Φούρκα». Η δημοσίευση στην εφημερίδα *το Άστυ* γίνεται στις 3 Νοεμβρίου 1896, ενώ μια δεύτερη έκδοση του κειμένου του 1903 στα *Άπαντα* (Ξενόπουλος 1972, 369-372) του λογοτέχνη εμφανίζει νέα στοιχεία υφολογικές διαφοροποιήσεις σε επίπεδο λεξιλογίου, πχ. η «καγκελωτή θύρα» γίνεται «καγκελόπορτα», ενώ η φράση «φτερούγι' αγγέλου» τρέπεται σε «φτερούγες αγγέλου». Ακόμη, μπορεί να παρατηρήσει κανείς και μεγαλύτερες αλλαγές, όπως στη φράση «...διαβάζει τραγουδιστά το μάθημά του χωρίς βιβλίο...», που αλλάζει σε «...διαβάζει τραγουδιστά το μάθημά του σ' ένα φύλλο λεμονιάς για φυλλάδα», ή εντύπωση προκαλεί και η παράληψη ολόκληρης πρότασης «Κάνουν τους μεγάλους, τους βασανισμένους μεγάλους εις την εντέλεια.». Οι αλλαγές αυτές μαρτυρούν μια τάση προς μια γλώσσα πιο απλή και μάλλον δημοτική, η οποία έχει στόχο να προσδώσει λυρικούς τόνους.

Ένας ακόμη συγγραφέας στο έργο του οποίου μπορεί κανείς να συναντήσει υφολογικές αλλαγές είναι ο Δ. Βικέλας. Συγκεκριμένα, το έργο του «Φίλιππος Μάρθας» δημοσιεύεται σε συνέχειες στην επιφυλλίδα της εφημερίδας την περίοδο 18-24 Μαρτίου 1893, ενώ το ίδιο κείμενο εντοπίζεται δημοσιευμένο και στα *Άπαντα* του λογοτέχνη (Βικέλας 1997, 194-213). Από την πρώτη κιόλας γραμμή εντοπίζεται η διαφοροποίηση του κειμένου. Στην εφημερίδα η εναρκτήρια πρόταση έχει ως εξής: «Οι σημερινοί νέοι δυσκόλως δύνανται να φαντασθώσιν, οποιαί ήσαν, προτού αυτοί γεννηθώσιν...», η οποία απλοποιείται και στην εκδοχή που περιλαμβάνεται στα *Άπαντα* μετασχηματίζεται ως εξής: «Οι σημερινοί νέοι δυσκόλως φαντάζονται οποιαί ήσαν, προτού αυτοί γεννηθούν...». Επιπλέον λίγες σειρές παρακάτω η φράση «Δύο αδελφοί γνωστοί μου, πρεσβύται αμφοτέροι την σήμερον, ενθυμούνται τον θαυμασμόν των ότε προ παντήκοντα ετών...» αποκτά την ακόλουθη μορφή: «Και όμως δύο αδελφοί γνωστοί μου, πρεσβύται την σήμερον και οι δύο, ενθυμούνται τον θαυμασμόν των ότε κατά την παιδική των ηλικία...». Όλες αυτές οι αλλαγές μαρτυρούν την σταδιακή πορεία προς τη χρησιμοποίηση της δημοτικής, η οποία δημιουργεί έναν τόνο πιο προσωπικό στο κείμενο. Βέβαια, παρατηρούνται και αλλαγές μικρότερης έκτασης, όπως η αλλαγή ρήματος - πχ. το «προδίδει» αντικαθίσταται από το «εμφαίνει» - , ενώ υπάρχει και αλλαγή της σειράς των λέξεων «...μήπως παρεμβαίνω...» σε «...παρεμβαίνω μήπως...».

Τέλος, χαρακτηριστικότερο δείγμα της «πρώτης δοκιμής» αποτελεί το «Θεός Αθάνατος» του Ανδ. Καρκαβίτσα, δημοσιευμένο στην εφημερίδα *το Άστυ* την 1^η

Ιανουαρίου 1897, ενώ μια δεύτερη εκδοχή του έργου δημοσιεύεται στα *Άπαντα* του λογοτέχνη. Οι αλλαγές είναι πολυάριθμες και σε κάποια σημεία αλλάζει η φυσιογνωμία του κειμένου. Χαρακτηριστικές είναι οι ακόλουθες αλλαγές: «Ο Χάρος έρριξε το βλέμμα φιλοσοφικό περίγυρα κ' εχαμογέλασεν.» της εφημερίδας που αποκτά πιο λιτή μορφή «Ο Χάρος τα είδε όλα και χαμογέλασε». Πιο έντονη είναι η αναμόρφωση στο επόμενο απόσπασμα: «Hύρε την Δήμενα κοντά στην σβηστή γωνιά της κουβαριασμένη, με το κεφάλι κάτω από τα χέρια σταυρωτά, άσαρκον σκελετόν βουτηγμένον στα δάκρυα και τη λύπη της. Αλλά δεν την άφηκε να δευτερώση το ανάθεμά της.», το οποίο στην έκδοση των *Απάντων* γίνεται «Hβρε τη Δήμενα κοντά στη σβηστή γωνιά της κουβαριασμένη με το κεφάλι κάτω και τα χέρια σταυρωτά, άσαρκο σκελετό βουτηγμένο στα δάκρυα.» (Καρκαβίτσας 1973, 283-289). Η μετατροπή του αποσπάσματος οδηγεί προς ένα πιο λιτό ύφος, χωρίς πλεονασμούς και υπερβολές. Μάλιστα στο αυτό συμπέρασμα συντείνει και ο εξοβελισμός της τελευταίας πρότασης.

Συνεπώς, όπως γίνεται κατανοητό από τα παραπάνω παραδείγματα, οι λογοτέχνες ενίοτε δημοσιεύουν μία πρωτόλεια μορφή του έργου τους στην εφημερίδα, ώστε να δοκιμάσουν την αντοχή τους. Η δημοσίευση του έργου εκεί αποτελεί μια εγκάρσια τομή στο χρόνο. Η πρώτη αυτή δημοσίευση αποτελεί ένα πάγωμα στη δημιουργική εξέλιξη του έργου, το οποίο έπειτα από χρόνια αποκτά τη σταθερή του μορφή. Σημαντικό είναι πως, έχοντας την πρώτη δημοσιευμένη μορφή των κειμένων στην εφημερίδα, μας δίνεται η δυνατότητα της σύγκρισης των δύο κειμένων και άρα μπορούμε να έχουμε μια κλεφτή ματιά στο «εργαστήρι του λογοτέχνη». Το κείμενο της εφημερίδας προσφέρει στον ερευνητή την ευκαιρία να εστιάσει στον τρόπο εργασίας του λογοτέχνη, δηλαδή μπορεί κανείς να παρατηρήσει τη διαχρονία του κειμένου και να εντοπίσει το βηματισμό του δημιουργού και την πορεία του δημιουργήματος προς την τελειοποίηση.

Η εφημερίδα προσέφερε ενίοτε τη δυνατότητα για τη γένεση και τη συνέχιση του έργου ενός λογοτέχνη. Για παράδειγμα, το *Άστυ* «γεννά» λογοτεχνικά τον Επισκοπόπουλο και τον στηρίζει σε όλη του την πορεία μέχρι και την αναχώρηση του στο εξωτερικό. Ως ένας νεαρός λογοτέχνης από την ελληνική επαρχία πρωτοσυστήθηκε στο ελληνικό κοινό με τη δημοσίευση των πρώτων του διηγημάτων. Τα «Τρελά διηγήματα» βρίσκουν το δρόμο τους προς το αναγνωστικό κοινό και ο Επισκοπόπουλος κάνει τα πρώτα του βήματα προς τη λογοτεχνική καταξίωση.

Ένας βασικός συνεργάτης της εφημερίδας, ο Π. Νιρβάνας στα φιλολογικά του απομνημονεύματα αναφέρεται στην πρώτη του γνωριμία με τον Επισκοπόπουλο, αλλά και στο λογοτεχνικό αυτού. Ομολογεί χαρακτηριστικά: «Για έναν νέο η συνεργασία του στο *Άστρ* μπορούσε να λογαριασθεί σαν τίτλος και σαν εισιτήριο στην φιλολογία.» (Νιρβάνας 1929, 152-164) ενώ λίγες γραμμές έπειτα παρατηρεί την επιτυχημένη αρχή και πορεία του δημιουργού στη εφημερίδα και στη φιλολογία: «Μετά δυο ημέρες ο άγνωστος, ως τότε, Επισκοπόπουλος έκανε θριαμβευτική είσοδο στο *Άστρ*... Έτσι η εμφάνιση του Επισκοπόπουλου στη φιλολογία μας είχε κάτι τι σαν ρήξη μπόμπας.» (Νιρβάνας 1929, 152-164).

Από τη μαρτυρία αυτή του Νιρβάνα γίνεται αντιληπτή η δύναμη που έχει το *Άστρ*, στους λογοτεχνικούς κύκλους αλλά και πέρα από αυτούς. Η εφημερίδα έχει τη δύναμη να μεταμορφώσει έναν άγνωστο συγγραφέα της επαρχίας σε έναν καταξιωμένο λογοτέχνη, ο οποίος μάλιστα δεν έχει παρουσιάσει πρωθύστερα κάποιο ολοκληρωμένο, αυτόνομο έργο που να αποτυπώνει με ενάργεια την λογοτεχνική του ταυτότητα και την αξία του έργου. Συμπερασματικά, ακόμη και ένα μικρό δείγμα στην εφημερίδα ήταν ικανό να επιφέρει τη γένεση του λογοτέχνη. Φυσικά, κανείς δεν μπορεί να θεωρήσει ότι η καταξίωση εξαρτάται από την εφημερίδα και μόνο. Δεδομένη πρέπει να θεωρείται και η ικανότητα του ίδιου του δημιουργού· αυτή οδηγεί την πορεία του λογοτέχνη και αναδεικνύει την αξία του έργου του.

Το έντυπο δεν δίνει χώρο μόνο για συνέχειες, αλλά επιφέρει και ρήξεις. Το *Άστρ* δημοσιεύει όχι μόνο ρεαλιστικά διηγήματα, που διαδραματίζονται στην ελληνική επαρχία, όπως αυτά κυριάρχησαν την προηγούμενη δεκαετία μετά το διαγωνισμό της *Εστίας*, αλλά δημιουργεί και ρήξεις. Η στροφή που παρατηρείται από τους ερευνητές (πχ. στις Ιστορίες της Νεοελληνικής λογοτεχνίας των Δημαρά, Πολίτη, Beaton και Vitti) την δεκαετία του 1880 προς την ηθογραφία και χαρακτηρίζει σχεδόν πάντα την πεζογραφία των δυο τελευταίων δεκαετιών του 19^{ου} αιώνα, φαίνεται να μην αντικατοπτρίζεται στα ευρήματα της εφημερίδας. Δεν είναι το μεγαλύτερο τμήμα των διηγημάτων ηθογραφικό με τη στενή έννοια, δηλαδή μέσα στα πλαίσια της ελληνικής επαρχίας, και ένας μεγάλος αριθμός αυτών δεν εντάσσονται ούτε στο ρεύμα του Ρεαλισμού. Αντίθετα, υπάρχουν ποικίλα δείγματα διηγημάτων με έντονο λυρισμό, με έντονο το ιστορικό στοιχείο, κάποια που είναι καθαρά ψυχογραφικά, άλλα που ακολουθούν τον Αισθητισμό, ενώ τέλος άλλα που ασπάζονται τον Ρεαλισμό αλλά στα πλαίσια του αστικού τοπίου.

Αντίθετα, υπάρχουν ποικίλα δείγματα διηγημάτων με έντονο λυρισμό (βλ. «Ο έρημος», Γερβάσιος Μπάτης, Κυριακή 14/12/1897, «Η αγάπη και ο θάνατος: διήγημα», Ν. Επισκοπόπουλος, Κυριακή 24/8/1897, «Θεός Αθάνατος», Ανδρέας Καρκαβίτσας, Τετάρτη 1/1/1897), με έντονο το ιστορικό στοιχείο (βλ. «Διατί έμεινα δικηγόρος», Δ. Βικέλας, Πέμπτη 25/12/1897, «Πολεμικά Χριστούγεννα», Γ. Β. Τσοκόπουλος, Πέμπτη 25/12/1897.), κάποια που είναι καθαρά ψυχογραφικά (βλ. «Το φίλημα: χριστουγεννιάτικη ανάμνησις», Ν. Επισκοπόπουλος, Πέμπτη 25/12/1897, «Πολεμικά Χριστούγεννα», Γ. Β. Τσοκόπουλος, Πέμπτη 25/12/1897.) άλλα που ακολουθούν τον Αισθητισμό (όπως τα: «Μαύρα», Ν. Επισκοπόπουλος, Κυριακή 19/12/1893, «Ut diese mineur», Ν. Επισκοπόπουλος, Τρίτη 7/12/1893, «Πεθαμένα Πουλάκια: Φθινοπωρινή μελαγχολία», Π. Νιρβάνας, Σάββατο 4/12/1893, «Δύο σταγόνες αίματος», Ν. Επισκοπόπουλος, Κυριακή 4/1/1898), ενώ τέλος άλλα που ασπάζονται τον Ρεαλισμό αλλά στα πλαίσια του αστικού τοπίου (όπως: «Τα λαχεία», Μ. Χατζόπουλος, Τετάρτη - Πέμπτη 2 - 3/12/1892, «Ανά τα εμπορικά», Μ. Χατζόπουλος, Κυριακή - Δευτέρα 13 - 14/12/1892, «Η επιστροφή του αρραβώνος», Π. Νιρβάνας, Πέμπτη 23/12/1893 και Παρασκευή 24/12/1893).

Τα ρεύματα που επικρατούν φαίνεται να είναι δύο, ο Ρεαλισμός (Εδώ θα συμπεριληφθούν και τα διηγήματα που τείνουν προς τον Νατουραλισμό, δηλαδή με νατουραλιστικά στοιχεία. Κανένα από τα διηγήματα δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί εξ ολοκλήρου Νατουραλιστικό, οπότε θα ήταν μάλλον σωστότερο να αποτελέσουν ακραία έκφραση του Ρεαλισμού.) - είτε ως περιγραφή της επαρχίας είτε σε ένα αστικό περιβάλλον - και ο Αισθητισμός. Αλλά υπάρχουν και μικρότερες τάσεις, όπως διηγήματα με ιστορικό χαρακτήρα, δηλαδή διηγήματα που αντλούν από το ελληνικό ιστορικό παρελθόν. Στο υλικό της εφημερίδας, το διήγημα δεν κυριαρχείται από την απεικόνιση των ηθών του χωριού και του απλοϊκού ανθρώπου. Η συνολική εικόνα της εφημερίδας φέρνει στο προσκήνιο μια ποικιλία ιδεολογικών ρευμάτων και θεμάτων τουλάχιστον για την υπό εξέταση περίοδο, η οποία πολυφωνία δίνει το έναυσμα ίσως για νέα προσέγγιση και μελέτη της πεζογραφίας της εποχής και ειδικότερα του διηγήματος. Ο Ρεαλισμός είναι σίγουρα ένας από τους βασικούς πυλώνες της περιόδου, αλλά όχι αποκλειστικά στο πλαίσιο του ελληνικού χωριού. Σημαντική είναι και η παρουσία του άστεως, η οποία συνδέεται συνήθως και με πιο ακραίες τάσεις του Ρεαλισμού, δηλαδή με στοιχεία που τείνουν στον Νατουραλισμό. Το αστικό πλαίσιο με τα «ξενικά» του ήθη και τον αλλοτριωμένο τρόπο ζωής

συνδέεται συνήθως με τη νατουραλιστική γραφή, χωρίς βέβαια αυτό να είναι απόλυτο.

Η παρουσία του Αισθητισμού στην ελληνική λογοτεχνία έχει παραγκωνιστεί από τη βιβλιογραφία και κυρίως από τις Ιστορίες της Λογοτεχνίας, ενώ στην εφημερίδα αποτελεί το δεύτερο κυριότερο ρεύμα. Η εμφάνισή του παρατηρείται κυρίως με τα έργα του Νιρβάνα, του Ν. Επισκοπούλου και του Δ. Χατζόπουλου. Οι γνωστές Ιστορίες της Λογοτεχνίας (Δημαράς, Πολίτης, Beaton και Vitti) δεν έχουν αναλυτική αναφορά στην επίδραση του Αισθητισμού στην Ελλάδα. Παρόλα αυτά εκτενείς μελέτες υπάρχουν (Σαχίνης 1981 και Αραμπατζίδου 2012). Συγγραφείς όπως οι παραπάνω και το έργο τους έχουν παραλειφθεί συχνά, είτε από αμηχανία είτε επειδή θεωρήθηκαν ήσσονος σημασίας. Βεβαία, στο σημείο αυτό αρχίζει μια μεγάλη συζήτηση για το πώς κανείς μπορεί να κρίνει ένα λογοτέχνημα και να καθορίσει την αξία του, θέμα στο οποίο δε θα υπεισέλθουμε στην παρούσα ανακοίνωση.

Στόχος της ανακοίνωσης είναι να προβληματίσει και να αναμοχλεύσει την καθιερωμένη άποψη για την πεζογραφία της εποχής με ψύχραιμη ματιά και χωρίς ακρότητες. Αν θέσουμε ως δεσπόζον στην εποχή καλλιτεχνικό κριτήριο τις επιταγές του Ρεαλισμού και το ηθογραφικό πλαίσιο, σίγουρο είναι ότι τα αισθητιστικά έργα μένουν εκτός κάδρου. Ακόμη, το ίδιο θα συμβεί αν θέσουμε ως λογοτεχνικό κριτήριο την απεικόνιση της ελληνικής πραγματικότητας, δηλαδή αυτά που περιγράφουν μόνο την ελληνική ζωή και τις ελληνικές ιδέες και ήθη.

Τα ευρήματα της εφημερίδας δείχνουν ότι η εικόνα για την ελληνική πεζογραφία των χρόνων 1891-1900 χρήζει επανεξέτασης και επαναπροσδιορισμού. Αναγκαίο είναι να καταγραφούν όλες οι τάσεις και τα ρεύματα που επικρατούν κατά την υπό εξέταση περίοδο, ώστε να αποτυπωθεί ένας πλήρης χάρτης της ελληνικής λογοτεχνικής πεζογραφικής παραγωγής, ειδιάλλως θα πρέπει να αρκεστούμε σε αποσπασματικές απεικονίσεις της λογοτεχνίας που μάλλον παραπληροφορούν. Η πρωτοκαθεδρία του Ρεαλισμού διαταράσσεται, καθώς η εφημερίδα εγκολπώνεται τον Αισθητισμό με αποτέλεσμα το διήγημα να αποτελεί τον εκφραστή δυο ρευμάτων.

Οι ρήξεις που επιφέρει η εφημερίδα γίνονται ακόμη πιο έντονες, όταν με τόλμη δημοσιεύεται ελληνικό πρωτότυπο μυθιστόρημα του Ξενόπουλου στη θέση των μέχρι τότε μεταφρασμένων ελαφρών επιφυλλιδογραφικών μυθιστορημάτων. Στα δέκα χρόνια της αναζήτησης μόνο ένα μυθιστόρημα έχει δημοσιευθεί σε συνέχειες στη στήλη της επιφυλλίδας, τα «Μαύρα Μάτια» (1891) του Ξενόπουλου. Αντί του ελληνικού μυθιστορήματος επιλέγονται ξένα μυθιστορήματα, τα οποία

μεταφράζονται από τις γαλλικές εφημερίδες και δημοσιεύονται στην επιφυλλίδα του *Άστεως*.

Η εφημερίδα από το 1890 παύει να είναι εβδομαδιαία· εκδίδεται πρωί και σε καθημερινή βάση. Ο στόχος της καθημερινής κυκλοφορίας απαιτεί αγοραστικό κοινό και για το λόγο αυτό χρησιμοποιείται το δέλεαρ του επιφυλλιδικού μυθιστορήματος. Κατά την εβδομαδιαία της έκδοση, η στήλη της επιφυλλίδας είναι ανύπαρκτη, ενώ κάνει την εμφάνισή της με την καθημερινή έκδοση. Ειδικότερα στα πρώτα έτη της δεκαετίας, η επιφυλλίδα τοποθετείται στο ισόγειο της πρώτης σελίδας (προφανώς και ως κίνητρο αγοράς), αργότερα σταθεροποιείται στην τέταρτη σελίδα ή κάποιες φορές στην τρίτη και την τέταρτη, για να δημοσιευθεί ένα μεγαλύτερο τμήμα κειμένου, ή ακόμη και δύο διαφορετικά κείμενα ταυτόχρονα. Τα έσοδα, δηλαδή, της εφημερίδας προέρχονται πια όχι μόνο από τις συνδρομές ή από τις διαφημίσεις (οι οποίες πολλαπλασιάζονται αριθμητικά με την καθημερινή έκδοση), αλλά και από τη δημιουργία ενός αγοραστικού κοινού το οποίο παρακολουθεί (και ίσως συλλέγει) τα μεταφρασμένα επιφυλλιδικά μυθιστορήματα. Η οικονομική στρατηγική της εφημερίδας μοιάζει να ακολουθεί την πολιτική των γαλλικών εφημερίδων, η οποία ξεκίνησε λίγο νωρίτερα τον ίδιο αιώνα, πράγμα το οποίο επιβεβαιώνεται και από την τιμολογιακή πολιτική. Η τιμή της εφημερίδας στην εβδομαδιαία της έκδοση είναι τα 20 λεπτά, ενώ το 1891 μειώνεται στο μισό, δηλαδή 10 λεπτά (Επισκοπόπουλος 1895).

Το μυθιστόρημα στην Ευρώπη συνδέεται άρρηκτα με τον τύπο όπως παρατηρεί ο Π. Μουλλάς, ενώ η Γαλλία έχει πλημμυρίσει από επιφυλλιδικά μυθιστορήματα γύρω στο 1840. Η εκβιομηχάνιση του μυθιστορήματος όμως φέρει και τον εκχυδαϊσμό του είδους (Μουλλάς 2007). Το μυθιστόρημα γίνεται ένα προϊόν κερδοσκοπίας, μακριά από κάθε ζωντάνια και καλλιτεχνική έκφραση. Η αντίληψη αυτή φαίνεται να επικρατεί και στην Ελλάδα. Το μυθιστόρημα κάτω από τη στέγη της επιφυλλίδας είναι ένα προϊόν που έχει ως στόχο στην προσέλκυση αναγνωστών-αγοραστών. Η έλλειψη πρωτότυπων ελληνικών μυθιστορημάτων αυτό δείχνει. Κανένας από τους Έλληνες λογοτέχνες που συνεργάζονται με την εφημερίδα δεν παραδίδει κάποιο έργο του για να δημοσιευθεί σε συνέχειες στην επιφυλλίδα (πέραν του προαναφερθέντος Ξενοπούλου). Άρα, η πολιτική για το επιφυλλιδικό μυθιστόρημα συνεχίζεται και στην Ελλάδα, αλλά με έναν ανώδυνα τρόπο, διότι τα δημοσιευμένα μυθιστορήματα είναι κατεξοχήν μεταφρασμένα.

Η περίπτωση του Ξενοπούλου, βέβαια, ήταν μοναδική για το *Άστυ* την περίοδο που εξετάζεται. Στον πρόλογο που ανακοίνωνε επίσημα τη δημοσίευση του

μυθιστορήματος στις 30/4/1891 επισημαίνεται ότι είναι η πρώτη φορά που ένα ελληνικό μυθιστόρημα δημοσιεύεται σε ελληνική εφημερίδα, ενώ ο δημιουργός, προσπαθεί να αποτινάξει τον παραλογοεχνικό μανδύα.

Η ύλη της εφημερίδας αποκαλύπτει μια ακόμα ρήξη: αυτή της πεζογραφίας με την ποίηση. Λόγος θα γίνει για κείμενα που βρίσκονται στο μεταίχμιο της ποίησης και της πεζογραφίας. Δυο μεγάλοι Έλληνες λογοτέχνες, ο Κωστής Παλαμάς και ο Γιάννης Ψυχάρης, έδωσαν προς δημοσίευση κάποια δημιουργήματά τους που δεν ανήκουν ούτε στην ποίηση ούτε στην πεζογραφία. Τα γνωστά ως πεζοτραγούδα ή πεζά ποιήματα δημοσιεύονται στην εφημερίδα το *Άστυ* όχι κάτω από κάποια καθιερωμένη στήλη, αλλά δίνονται μεμονωμένα.

Ο Γ. Ψυχάρης δίνει τον γενικότερο τίτλο «Τραγούδια χωρίς στίχους» (11/10/1895) για να δημοσιεύσει τα πεζά του ποιήματα. Τα ποιήματα αυτά είναι αυτοαναφορικά, δηλαδή πρόκειται για ποιήματα ποιητικής. Παραδείγματος χάρι, στο «Βουτηχτή» ο συγγραφέας μιλά αλληγορικά, ή καλύτερα χρησιμοποιεί ως σύμβολο τον βουτηχτή της Καλύμνου, για δείξει το σπουδαίο και δύσκολο έργο του ποιητή. Στον «Ποιητή» ο Ψυχάρης αναφέρεται στην φτώχη του ποίησης «που σέρνεται χάμου στα πεζά», αλλά πηγάζει μέσα από την καρδιά του, ενώ η «Καλοσύνη» αποτελεί ένα πεζό ποίημα για την προάσπιση της δημοτικής γλώσσας και όχι μόνο.

Τα πεζά ποιήματα αυτά ίσως είναι ένα από τα σημαντικότερα έργα ποιητικής για τον ίδιο τον Ψυχάρη. Αντικατοπτρίζουν την πίστη του όχι μόνο για την ανανέωση της ελληνικής γλώσσας, αλλά διαμορφώνουν μια νεότερική στάση για τον ποιητικό κόσμο. Τα ποιητικά δείγματά του δεν είναι μόνο νεότερικά, διότι σπάνε τον στίχο και ανατρέπουν τα δεδομένα της καθαρής ποίησης, αλλά αποτελούν συνάμα μια οργανωμένη ιδεολογική κίνηση – προτροπή για νέους ποιητικούς δρόμους, μια στροφή προς τα «τραγούδια χωρίς στίχους», ποιήματα που δε χορεύουν αλλά βρίσκονται «χάμου στα πεζά». Θα ήταν λογικό, στο σημείο αυτό, να αποδοθεί στον Ψυχάρη ο χαρακτηρισμός του υπερασπιστή της ελληνικής δημοτικής γλώσσας, αλλά πέρα από αυτό θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως ένας από τους πρωτεργάτες και προπομπούς του ελεύθερου στίχου που θα γίνει πράξη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Μια ακόμη όμοια περίπτωση είναι αυτή του Παλαμά, ο οποίος το 1899 δημοσιεύει τρία κείμενα μεταξύ ποίησης και πεζογραφίας κάτω από τον κοινό τίτλο «Λόγοι και απόλογοι»: «Ο Κερένιος άγγελος», «Ο Ευφορίων» και «Ο Αντίλαλος». Τα έργα αυτά ίσως γράφτηκαν με πολλαπλές αφορμές. Μια πρώτη σκέψη είναι ότι ίσως θα μπορούσαν να είχαν ως αφορμή τον θάνατο του γιου του Παλαμά το 1899.

Στα «Ο Κερένιος άγγελος» και «ο Ευφορίων»¹ οι ποιητικοί ήρωες παραδίνονται στο πέταγμα και στην πτώση, δηλαδή στο θάνατο· και ίσως μπορούν να αποτελέσουν ποιητικές εκφράσεις του πόνου του ποιητή.

Από την άλλη πλευρά, μια δεύτερη ανάγνωση των πεζών ποιημάτων μπορεί να πραγματοποιηθεί λαμβάνοντας υπόψη τη σημείωση σε μια άλλη δημοσίευση του ίδιου έργου από τον ποιητή στην *Ποικίλη Στοά* στις 10-10-1898. Κάτω από το πρίσμα αυτό, τα πεζά ποιήματα αποκτούν αυτοαναφορική αξία, καθώς φαίνεται να προσανατολίζονται και να σχολιάζουν την ίδια την φύση και τον ρόλο της ποίησης. Ο ποιητής αποστέλλει δύο κομμάτια, τα οποία όπως δηλώνει θα μπορούσε να είναι και διηγήματα, αλλά σίγουρα είναι πεζογραφήματα. Η φράση αυτή και η εξέταση των ίδιων των κειμένων φωτίζουν καλύτερα το στόχο του ποιητή. Τα πεζογραφήματα αυτά, καθώς ο λόγος τους είναι πεζός, δε θα μπορούσαν να λογισθούν ως διηγήματα. Η αναιμική αφηγηματική πλοκή και οι ποιητικές αρετές όπως η ρυθμικότητα, ο λυρισμός και η πληθώρα σχημάτων λόγου είναι ο συνδυασμός που οδηγούν τον μελετητή στο χαρακτηρισμό τους ως πεζά ποιήματα και μάλιστα ίσως σε μια ποίηση που δεν πετά αλλά είναι προσγειωμένη (πεζή). Τα συγκεκριμένα έργα ίσως αποτελούν από τα πιο γνήσια πεζά ποιήματα της εποχής, καθώς ξεφεύγουν της στροφικής δομής και του μέτρου, διατηρώντας τα ποιητικά στοιχεία που προαναφέρθηκαν και αφομοιώνουν πεζά χαρακτηριστικά, όπως αφηγηματική δομή και πλοκή. Επιπροσθέτως, και τα δύο ποιήματα της δημοσίευσης του 1898 αναφέρονται ανοιχτά στον ποιητή και στο ταξίδι αυτού στον ποιητικό κόσμο και άρα ενισχύουν την άποψη για την αυτοαναφορικότητα των ποιημάτων.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να τονιστεί ότι η δημοσίευση λογοτεχνικών κειμένων και η παράθεση κριτικών απόψεων γύρω από τα όρια της ποίησης και της πεζογραφίας φαίνεται να έχει αρχίσει ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα, όπως αποδεικνύουν οι δύο παραπάνω περιπτώσεις. Ο Παλαμάς και ο Ψυχάρης αποτελούν δύο εξέχουσες προσωπικότητες της περιόδου που εξετάζεται, και οι απόψεις τους έτσι όπως εκφράζονται μέσα από τα έργα τους, μόνο απαρατήρητες δεν μπορούν να περάσουν. Η συστηματική προσέγγιση του θέματος όμως την περίοδο εκείνη δεν

¹ Ο Ευφορίων στο ποίημα του Παλαμά είναι ο χαρακτήρας του Γκαίτε στο έργο Φάουστ: Το δεύτερο μέρος της τραγωδίας όπως δηλώνει ο ίδιος ο ποιητής στην προμετωπίδα του ποιήματος. Ο Ευφορίων παιδί της Ελένης και του Φάουστ μαγεύει τους πάντες αλλά ως άλλος Ίκαρος χάνει τη ζωή του. Βλ. Faust: the second part of the tragedy, J. W. Goethe: http://books.google.nl/books/about/Faust.html?id=60TuAAAAMAAJ&redir_esc=y

απασχολεί μόνο τους προαναφερθέντες λογοτέχνες, αλλά και τον Επισκοπόπουλο (Μαυρέλος 2000). Ο Επισκοπόπουλος, όπως παρατηρεί ο Ν. Μαυρέλος, αναφέρεται εκτενώς στο θέμα μέσα από κριτικά του δοκίμια στο *Άστυ*. Χρησιμοποιεί όρους όπως «ελευθερωμένος στίχος» και ποίηση «μάλλον» ελευθέρα, όταν σχολιάζει την ποίηση του Παλαμά, ενώ χρησιμοποιεί τον όρο «πεζά ποιήματα» όταν μεταφράζει Baudelaire, καθώς πιστεύει ότι αυτή η «νεοτέρα τέχνη» πρέπει να σπάσει τα δεσμά του στίχου.

Άρα, είναι σαφές ότι η θεωρητική προσέγγιση του συγκεκριμένου ποίησης και πεζογραφίας έχει ήδη πάρει σάρκα και οστά πολύ νωρίτερα από ότι αναφέρεται στη σύγχρονη βιβλιογραφία. Η Α. Κατσιγιάννη υποστηρίζει πως ουσιαστικά από το 1930 και έπειτα με το Μοντερνισμό αρχίζει ο θεωρητικός λόγος γύρω από την διασάλευση των ορίων ποίησης και πεζογραφίας. Συγκεκριμένα, η Α. Κατσιγιάννη παρατηρεί: «Με μικρές εξαιρέσεις, ωστόσο, βλέπουμε να υπάρχουν μόνο νύξεις και σημειώματα, μια «κρίση» χωρίς κριτική. Έπρεπε να μεσολαβήσει η εμπειρία του μοντερνισμού, να εισβάλει στην ποίηση το άλογο στοιχείο, σε συνδυασμό με την ολική ανατροπή της κλασικής μορφής της ποίησης, για να ενεργοποιηθεί η ελληνική κριτική. Έπρεπε δηλαδή να αλλάξει συνολικά η ευαισθησία και να καταστεί πλέον θεσμός η υπονόμηση του λυρισμού, ώστε να κινητοποιηθεί το ενδιαφέρον για την περιγραφή της κρίσης των μορφών.» (Κατσιγιάννη 2001, 68) Τα προαναφερθέντα παραδείγματα Ψυχάρη, Παλαμά και Επισκοπόπουλου μπορούν όμως να αποτελέσουν ισχυρά ερείσματα, τα οποία αποδεικνύουν ότι η ελληνική κριτική για το πεζό ποίημα είναι ενεργή και ακμάζουσα ήδη από το τέλος του 19^{ου} αιώνα.

Συνολικά, όπως γίνεται κατανοητό από τα παραπάνω στοιχεία ο κόσμος της εφημερίδας είναι ιδιαιτέρως αποκαλυπτικός για την ελληνική πεζογραφία και δύναται να προσφέρει πολλά νέα στοιχεία τα οποία θα συμπληρώσουν την υπάρχουσα εικόνα. Το *Άστυ* αποτελεί μια πολύτιμη πηγή πληροφοριών, όπως η έρευνα απέδειξε, δεν σημαίνει όμως ότι είναι και η μοναδική. Πιθανότατα και υπόλοιπες εφημερίδες να έχουν διαδραματίσει σημαντικό ρόλο στις λογοτεχνικές ζυμώσεις της εποχής εκείνης, αλλά μόνο κατόπιν έρευνας θα μπορούσαμε να το ισχυρισθούμε. Επομένως, η σύγχρονη έρευνα καλό θα ήταν να στραφεί προς τον ημερήσιο περιοδικό τύπο, καθώς φαίνεται ότι αποτέλεσε τουλάχιστον στα τέλη του 19ου αι σημαντικό παράγοντα για την εξέλιξη της ελληνικής λογοτεχνίας.

Βιβλιογραφία

Beaton Roderick, *Εισαγωγή στη Νεότερη Ελληνική Λογοτεχνία*, Νεφέλη, Αθήνα 1996.

- Vitti Mario, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Οδυσσέας, Αθήνα 2003.
- Αραμπατζίδου Λένα, *Αισθητισμός: Η ελληνική εκδοχή του κινήματος*, Μέθεξις, Θεσσαλονίκη 2012.
- Δημαράς Κ. Θ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Γνώση, Αθήνα 2000.
- Πολίτης Λίνος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2003^{XII}.
- Βικέλας Δημήτρης, *Άπαντα*, (Αγγέλου Άλκης), Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, Αθήνα 1997.
- Επισκοπόπουλος Νικόλαος, “Τι θέλει ένα περιοδικόν”, *Εφημερίδα Άστρ*, 3/1/1895.
- Καρκαβίτσας Ανδρέας, *Άπαντα*, (Σιδερίδου Ν.), Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 1973, σσ. 283-289.
- Κατσιγιάννη Άννα, *Το πεζό ποίημα στη νεοελληνική γραμματεία: γενεαλογία, διαμόρφωση και εξέλιξη του είδους (από τις αρχές ως το 1930)*, Διατριβή επί διδακτορία ΑΠΘ, Θεσσαλονίκη 2001, σσ. 68.
- Μαυρέλος Νικόλας, «Η «μάλλον ελευθέρα ποίησις» του Παλαμά, «τα παράδοξα μέτρα» του Π. Βασιλικού και οι μύθοι περί της κριτικής μας», *Μικροφιλολογικά*, Τεύχος 8, Φθινόπωρο 2000, σσ. 8-11.
- Μουλλάς Παναγιώτης, *Ο χώρος του εφήμερου, στοιχεία για την παραλογοτεχνία του 19^{ου} αιώνα*, Σοκόλης, Αθήνα 2007, σ. 32.
- Νιρβάνα Παύλος, *Φιλολογικά Απομνημονεύματα*, Ανέμη, σσ. 152-164.
- Ξενόπουλος Γρηγόρης, *Μαύρα Μάτια*, 30/4/1891.
- Ξενόπουλος Γρηγόρης, *Άπαντα*, Τόμος δέκατος, Μπίρης, Αθήνα 1972, σσ. 369-376.
- Ξενόπουλος Γρηγόρης, *Μαύρα Μάτια*, *Εφημερίδα Άστρ*, 30/4/1891.
- Σαχίνης Απόστολος, *Η πεζογραφία του Αισθητισμού*, Εστία, Αθήνα 1981.
- Ψυχάρης Γιάννης, *Ποιητής*, *Εφημερίδα Άστρ*, 11/10/1895.